

березень, 2019 р.

№ 3 (744)

**МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ****КОМПЕТЕНТІСНЕ НАВЧАННЯ**

Неллі БОНДАРЕНКО. Виховання громадянськості старшокласників  
на уроках української мови 2

**ГОТУЄМОСЯ ДО ЗНО**

Тетяна ЧУМАК. Сучасний літературний процес в Україні 7

\* \* \*

Жанна ТЕТЕНЄВА. Василь Симоненко – «лицар на білому коні»  
в українській літературі (Урок у 7 класі) 18

Віра КРИСЮК. Засоби активізації творчих здібностей учнів  
на уроках української мови та літератури 21

**НАША ШЕВЧЕНКІАНА**

Віолетта ЛАВРЕНЮК. Тарас Шевченко і сучасність 25

Леся ЧАЙКА, Наталія БОНДАРУК, Рита КОСТРИБА. «Розіп'ятий за Україну»  
(Мистецька імпреза до 205-річчя від дня народження Тараса Шевченка) 31

Тетяна АДАМЕНКО, Наталія БЕЗЛЮДОВА, Олена КОХАНОВСЬКА. Дзеркало життя  
Кобзаря (Сценарій позакласного заходу) 35

**МОВОЗНАВСТВО**

Валентина ГЕРАСИМЧУК. Таїна числа. Ірраціональні смисли числових образів 39

**ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І КОМПАРАТИВІСТИКА**

Галина ЛЕВЧЕНКО. Леся Українка – enfant terrible українського народництва  
(Египів комплекс інтелектуального життя в епістолярній версії Лариси Косач) 45

Ірина ПРИЛІПКО. Духовенство в контексті воєнних і національно-визвольних подій  
першої половини ХХ століття: специфіка зображення  
у творах українських письменників 54

**ПИСЬМЕННИК ПРО СЕБЕ**

Оксана МАРДУС. Творчість для мене – це не бізнес і не метод заробити гроші,  
тому майже всі свої книжки дарую 61

**ВТРАТА**

Леонід Ушкалов: чому б не дозволити українській класиці змінити світ на краще? 64

**Доба у слові**

Галина КРУК. «Усі ми, Європо, так глибоко стурбовані...» 30

**Мистецька спадщина Віктора Трохимця-Мілютіна 3 с. обкл.**

УДК 373.5.016:811.161.2]:37.017.4(477)

## ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Неллі БОНДАРЕНКО,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України*

У статті розглянуто проблему становлення громадян нового еволюційного ступеня розвитку у процесі вивчення української мови в 10–11-х класах на засадах компетентнісного підходу. Запропоновано форми, методи й засоби формування громадянської компетентності, зразки завдань і вправ.

*Ключові слова:* громадянська компетентність як ключова, формування, урок української мови, 10–11-ті класи.

### DEVELOPING THE SENSE OF CITIZENSHIP OF THE STUDENTS AT LESSONS OF UKRAINIAN

Nelly BONDARENKO, PhD in Pedagogy,

*Institute of Pedagogy, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*

The paper considers the problem of achieving of citizenship at a new evolutionary stage of development in the process of teaching the Ukrainian language in forms 10–11, on the basis of the competence approach. It offers forms, methods, and techniques to develop the citizen competence, sample tasks and exercises.

*Key words:* the citizen competence as the core one, development, lesson of Ukrainian, forms 10–11.

Сучасні глобалізаційні виклики викристалізували основне завдання, що стоїть перед людством, – створення стабільного й безпечного світу. Його вирішення залежить від масової гуманістичної свідомості громадян Землі.

«Якщо дивитися на Україну з космосу, то можна уникнути (комплексу. – Н. Б.) провінційності. Перш ніж стати громадянином Всесвіту, треба побути громадянином України», – так письменниця Галина Пагутяк обґрунтувала необхідність виховання громадянськості через визначення вектора розвитку нашої культури як україноцентричного [8, с. 22].

Дехто вважає: досить вибрати країну-зразок із найвищими стандартами життя і, щоб їх досягти, відповідно змінити ціннісну матрицю України. Водночас аналіз показує, що наші цінності цілком європейські, дещо різняться лише їх ієрархія. Ми поділяємо позицію Юрія Липи, який кожну націю розглядав як «неповторність у розумінні конкретної духовної інфраструктури». Основне завдання України й відповідь на те, що вона може дати собі й світові, він вбачав у самопізнанні, відкриванні власних ресурсів, а настанову на європеїзм і західність розглядав як засіб досягнення мети – ставання собою [7]. Цю думку розвиває й осучаснює Лариса Івшина. Вона переконана: європейській інтеграції має передувати внутрішньоукраїнська. Україна матиме гідне майбутнє лише якщо подолає відрив від самої себе, виборє самостояння, зміцнить суб'єктність, сама проектуватиме й вибудовуватиме національний, духовний та інтелек-

туальний простір, власну стратегію у світовій політиці, виносячи будь-чию думку за дужки [9]. З огляду на те що мети не досягнуто, вона залишається актуальною. Для її реалізації потрібно виховати громадян нового еволюційного ступеня розвитку, політиків з абсолютно іншим, українським світоглядом.

Аналізуючи шлях України до модерності, Євген Бистрицький наголошує, що держава подала перед дилемою «вибору між орієнтацією на універсальні абсолютні цінності (зокрема європейські) та обстоюванням своєї унікальності, любові до рідної мови та землі» [5, с. 14]. Йдеться про паралельний розвиток *двох ідентичностей – національно-культурної та громадянсько-політичної*.

Перша ґрунтується на українській історії, спадкоємності Київської Русі щодо Візантії, маркерах відмінності українства від решти європейців у ставленні до свободи, сім'ї, довілля. Друга ідентичність пов'язана з настановами Майдану на універсальні свободи і права людини та з європейським цивілізаційним вибором.

Немає потреби переконувати будь-кого в життєвій необхідності формування громадянськості у шкільній молоді. Згідно із Законом України «Про освіту» *громадянська компетентність* як ключова формується на уроках з усіх предметів, адже, за словами Анатолія Мокренка, фізиками, хіміками чи математиками стануть одиниці, а громадянами мають стати всі, бо без громадян держава просто неможлива. Особливе місце з-поміж предметів належить

українській мові, яка забезпечує становлення світогляду здобувачів освіти, інтегрує соціум, з населення гуртує народ і націю.

З огляду на неможливість завершити процес формування громадянської компетентності в закладах загальної середньої освіти автор цієї статті свідомо надає перевагу терміну *громадянськість*.

**Громадянськість** – це спроможність особистості, яка поділяє демократичні цінності, свідомо, конструктивно й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки щодо себе, людей, громади, держави задля успішного розвитку демократичного суспільства.

**Метою громадянської освіти** є формування активного суб'єкта громадянського суспільства, патріота України з ціннісним ставленням до людини, держави, нації, мови, високим рівнем національної самосвідомості та правової культури.

**Зміст** виховання громадянськості включає: розвиток патріотизму, національної самосвідомості, культури міжетнічних відносин, планетарної свідомості, правосвідомості, політичної культури, формування моральності, культури поведінки.

До переліку сформованих *громадянських якостей* належать: ціннісне ставлення до себе, до людини, суспільства, держави; патріотична відданість у служінні Батьківщині й захисті її інтересів, піднесенні міжнародного авторитету; досконале володіння державною мовою, турбота про зміцнення її престижу; відповідальність; почуття власної гідності; усвідомлення своєї значущості, самоповага; висока правосвідомість; дотримання прав і свобод людини та громадянина, загальноприйнятих етичних і моральних норм; культура міжнаціонального спілкування.

**Очікуваних результатів** буде досягнуто, якщо здобувачі освіти зможуть: виявляти ціннісне ставлення до себе, людини, суспільства, держави; взаємодіяти з органами влади для захисту власних інтересів, прав і свобод громадян; виконувати громадянські обов'язки; дотримуватися вимог чинного законодавства, норм етики й моралі в поведінці; бути толерантними й політкоректними; приймати рішення в інтересах громадян, суспільства й держави тощо.

Україна має чималий досвід громадянської освіти й виховання, який іще належить вивчити й проаналізувати. Педагоги-предметники проводять значну роботу з виховання на уроках справжніх громадян, патріотів України, спроможних розбудувати «державу, адекватну нашій вдачі» (*Михайло Шлемкевич*). Реформовано зміст виховання, впроваджено нові виховні системи. Розробляються теоретико-методологічні аспекти громадянської освіти й виховання на засадах нових підходів з урахуванням вітчизняного й закордонного досвіду.

В обґрунтуванні методології формування громадянськості здобувачів освіти важливу роль відіграє неопіненна спадщина Г. Ващенко, Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, Ю. Липи, В. Липинського, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, Лесі Українки, К. Ушинського, І. Франка, Т. Шевченка. На їхніх творах цілі покоління українців училися любити Батьківщину, обстоювати її незалежність, захищати власну гідність, цінувати особистість, її права й свободи. Формування громадянської компетентності здобувачів освіти засобами різних навчальних дисциплін було предметом досліджень таких науковців як В. Андрущенко, Р. Арцишевський, І. Бех, Б. Братусь, С. Грабовський, І. Зимня, О. Киричук, П. Кононенко, С. Кримський, Л. Крицька, О. Овчарук, В. Оржеховська, О. Пометун, О. Савченко, В. Сластьонін, Б. Ступарик, В. Ткаченко, Г. Філіпчук, Б. Чижевський, М. Ярмаченко та ін.

Виховний вплив засобами предмета має бути максимальним, і змістовно, і структурно органічно впливати з його специфіки. Курс української мови реалізує основні виховні функції, зберігаючи водночас свій основний лінгвістичний зміст.

Громадянське виховання засобами української мови здійснюють на різних етапах уроку з використанням **організаційних форм, методів і засобів**, адекватних меті й завданням компетентісно зорієнтованого навчання.

Довели свою доцільність бесіди, диспути, лекції, семінари, круглі столи, робота з книжкою, інтернетом та іншими джерелами знань, а також ситуаційні, дослідницькі, пошукові, творчі, проєктивні, ігрові та ін. методи.

Важлива роль належить специфічно виховним активним методам, які ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини, сприяють формуванню раціонального критичного мислення, ініціативності, творчості. З-поміж них науковці виділяють тренінги соціально-проєктну діяльність, інтернет-технології, ситуаційно-рольові ігри, метод відкритої трибуни, (соціально-психологічні), інтелектуальні аукціони, «мозкові штурми», метод аналізу соціальних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей та стилів поведінки, демократичний діалог, методики колективних творчих справ тощо. Результативні інформаційно-комунікаційні технології.

Педагог-предметник має створити таке виховне середовище, де пануватиме доброзичлива, творча, емоційно позитивна атмосфера, яка стимулюватиме різноманітну цікаву діяльність здобувачів освіти для розкриття потенціалу особистості, вияву й застосуванню кращих особистісних, моральних і громадянських якостей.

Провідним каналом для включення в зміст навчання української мови відомостей виховного впливу є його побудова на **текстовій основі** [1]. Це добре видно на прикладі опрацювання норм сучасної української літературної мови в старшій школі.

1. [Робота з текстом] І. Прочитайте виразно вірш Дмитра Онковича, визначте його основну думку. Доберіть заголовки.

Серцю тісно моєму у слові,  
Рамки слова для серця малі.  
Я ніколи не клявсь у любові  
Рідній Матері й Рідній Землі.  
Не спішіть цим словам докоряти.  
Є у мене своє тут «але»:  
Для понять Україна і Мати  
Звичне слово «люблю» замалé.

II.1. З'ясуйте за словником, у якому значенні вжито слово *любити* у вірші. Висловіть припущення, чому поета не задовольняє жодне тлумачення.

2. Вкажіть у вірші слова, написані не за правилами. Чому поет вдався до такого прийому?

3. Вивчіть вірш напам'ять.

2. [Робота з текстом] І. Прочитайте текст, визначте його основну думку. Поясніть, як її виокремлює використання синонімів.

#### Рідна домівка

Де б ти не був, яких вершин не досяг, подумки вона завжди з тобою. Та місцина, де ти вперше побачив світ, відчув свіжий подих вітру і тепло сонячного проміння. Де тебе зігрівали теплі руки і люблячі серця найдорожчих тобі людей. Де відчув силу слова і пізнав Божі заповіді, навчив розрізняти добро і зло, любити і ненавидіти. Це твій чарівний острівець, на якому навіть подумки ти відчуваєшся захищеним. Там учили тебе не брехати і не заподіювати людям зла, сповідували тільки добро, бо з нього постає життя. І куди не вела б тебе доля, рідна домівка завжди буде у твоєму серці. Бо вона твій оберіг, твоя гавань, твій найтепліший спогад (*В. Кучерук*).

II.1. Як описує автор рідну домівку?

2. Чим дорога тобі та які емоції викликає в тебе рідна домівка?

3. [Робота з текстом] І. Прочитайте текст, визначте його основну думку й комунікативний намір автора. З'ясуйте значення слів *атрибут*, *посаг*. Зробіть звуковий запис слів *проїжджаючи*, *середньовіччя*.

#### Анна Ярославна – прабабуся 30 французьких королів

Ще під час перших відвідин Франції, проїжджаючи вночі Реймс, я з вікна автобуса бачив освітлений собор Нотр-Дам-де-Реймс. Він уявлявся золотим. Зведено його в часи середньовіччя. А доти на цьому місці сто-

яв храм, де у серпні 1049 року Анна Ярославна взяла шлюб із французьким королем Генріхом I. Французький король узяв за дружину освічену, розумну і вродливу жінку. *Київська Русь часів Ярослава Мудрого за рівнем цивілізації набагато випереджала Францію.*

По смерті чоловіка 1060 року Анна стає королевою Франції, як матір неповнолітнього *спадкоємця* престолу Філіпа I, якому було лише вісім років.

На багатьох державних документах збереглися підписи Анни слов'янською мовою. Це найдавніший зразок українського письма. Їх оточують хрестики, які ставили барони, вельможні васали *Франції*, бо були... неписьменними.

Українка Анна Ярославна – прабабуся тридцяти монархів Франції.

А написане кирилицею Євангеліє, привезене Анною з *Києва* як посаг майбутньому чоловікові, впродовж багатьох століть було основним атрибутом держави. Воно зберігалося у Реймському соборі. На ньому присягали на *вірність* усі французькі королі аж до Людовіка XVI, які коронувалися саме в Реймсі.

Нині ця пам'ятка нашої культури XI століття, названа Реймським Євангелієм, зберігається в Національній бібліотеці Франції.

...Заходимо до найстарішого храму *Парижа* Сен-Жюльєн-ле-Повр. Його було зведено у XI столітті за наказом Генріха I, чоловіка Анни Ярославни. З XIII століття церква стає основним храмом Сорбонни, – саме тут упродовж трьох століть обирали ректорів.

Іконостас у церкві – як в українських православних храмах; знайомі обличчя святих, як у *Софії* Київській! Чи не на честь великої *киянки* Анни Ярославни його встановлено?

Україна делегувала до Франції не *гостю*, а повноправну володарку і навчительку тодішнього французького люду – Анну Ярославну (*За О. Балабком*).

II.1. Що нового ви дізналися про Анну Ярославну, а що було вам відомо раніше?

2. Наведіть цікаві факти з життя доньки Ярослава Мудрого, які ви здобули з інших джерел.

3. Чим Франція завдячує Україні?

4. Чим нинішня мирна Європа завдячує нашій країні?

5. Як ви розумієте виділене речення? Поясніть вживання великої букви.

6. Випишіть із тексту виділені іменники. Визначте їх рід і групу.

7. Провідмініайте виписані слова письмово. Зверніть увагу на паралельні форми закінчень, обґрунтуйте їх уживання.

4. [Робота з текстом] І. Прочитайте текст, дотримуючись перелічувальної інтонації в реченнях з однорідними членами. Визначте основну думку висловлення й комунікативний намір автора. З'ясуйте значення слів *меценат*, *меценатство*, *е-декларация*, *скоробагáтько*.

### Україні потрібні Ханенки

«Треба любити Україну не лише до глибини душі, а й до глибини власної кишені», – так казав і робив Євген Чикаленко, для якого меценатство стало головною справою життя. Іван Харитоненко, Василь Тарновський, Микола Терещенко, Іван Скоропадський, Григорій Галаган, родини Симиренків, Алчевських, Ханенків – це неповний список українських патріотів кінця XIX – початку XX ст., які віддавали величезні суми на благодійність. Завдяки їм були побудовані дитячі притулки, лікарні, навчальні заклади, церкви, музеї, театри, видавалися книжки, зводились пам'ятники.

А чи є в сучасній Україні меценати? Стверджую, що є – це простий народ, який не шкодує останньої копійки на допомогу воїнам і тяжкохворим дітям. Та дуже хотілося б, щоб багаті долучилися до цієї справи. Заможних у нас більш ніж достатньо. Це показали е-декларації, заповнені високопосадовцями та депутатами. Десятки і сотні мільйонів, мільярди – гривні, долари і євро готівкою. Земельні ділянки, багатопверхові вілли, найдорожчі у світі авто. Діаманти, яхти, ікони, колекції картин, годинників, стародруки, Біблії, святі мощі... А чи багато ці скоробатки допомогли армії, інвалідам війни, медицині чи, може, створили нові робочі місця? Закликаю всіх товстосумів реабілітувати себе перед Україною, яку, з їхніх слів, дуже хочуть бачити квітучою і могутньою. Долучіться до цього власним прикладом! (І. Пащенко).

II.1. Що вам відомо про меценатів, чії імена названо в тексті?

2. Схарактеризуйте й оцініть сучасний стан благодійництва в Україні. Якою є чи може бути ваша участь у добротворенні?

5. [Проектна діяльність] Складіть невеличкого листа відомим меценатам від нащадків, звернувшись до них із вдячним словом. Поясніть правопис відмінкових закінчень власних імен.

6. [Робота з текстом] І. Прочитайте текст, визначте його основну думку. З'ясуйте значення слів *вєрсія, династія, мушкет*.

#### Символ твоєї свободи:

#### 100 років Державного герба України

2018 року Україна відзначила 100-річчя утвердження тризуба державним гербом УНР. Це відбулося 12 (25) лютого 1918 року в місті Коростені.

Звідки походить тризуб? Щодо цього є кілька версій.

Перша: тризуб символізує сокола, який кидається на здобич. Найперша печатка з таким тризубом належала Святославові-завойовнику.

За іншою версією, цей символ має візантійське походження, і це не сокіл, а якір.

Тризуб став символом династії Рюриковичів. Кожен із князів мав свій тризуб. Загалом віднайдено 200 варіантів. Найвідоміший – той, що належить Володимирі. Саме на його основі створено наш сучасний герб.

На кілька століть тризуб зник, імовірно, через занепад династії. Повернувся він лише наприкінці XVIII і в XIX столітті, як свідчать розкопки. Саме тоді почався активний культурний розвиток – заснування університетів, гімназій, шкіл, зацікавлення історією. Тризуб почали вважати національним символом.

У часи СРСР за використання тризуба жорстоко карали, могли ув'язнити і навіть позбавити життя. Зараз на Сході України терористи катують і вбивають за наш державний символ.

Поверненням тризуба ми завдячуємо культурним і політичним діячам, які популяризували тризуб, використовуючи його в різних заходах. Важливу роль відіграли проекти художника Григорія Нарбута. Він пропонував зробити тризуб символом української держави.

У 1917 році Михайло Грушевський спочатку думав зробити гербом України плуг – символ працелюбності, але розглядав й інші варіанти.

Георгій Нарбут розробив власний проект герба, поєднавши символ запорозького козацтва – козака з мушкетом – і тризуб найвідоміших київських князів. Цей герб використовувався за часів гетьмана Скоропадського.

Українська Центральна Рада затвердила герб Василя Кричевського – тризуб в обрамленні калинової гілки. Багато років потому Верховна Рада України від обрамлення відмовилась.

За революції 1917–1921 років тризуб став загально-вживаним. Він був на печатках, паспортах, грошах, марках, нагородах, листівках. Після 1920-х років його використовували ОУН, УПА й інші патріотичні організації.

Ось так тризуб виринув із давнини і продовжив свою тисячолітню історію, об'єднуючи українців різних часів навколо спільної мети – захисту незалежної України (За О. Іщук, М. Чадюк).

II.1. Які є версії походження тризуба?

2. Із чим пов'язане зникнення тризуба? Кому завдячуємо його поверненням?

3. Простежте становлення тризуба як національного символу.

III. Випишіть речення з відокремленими членами; поясніть розділові знаки.

7. [Робота з текстом] І. Прочитайте текст, звертаючи увагу на перелічувальну інтонацію при однорідних членах речення. Визначте основну думку висловлення й комунікативну мету автора.

*Українська нація дала світові Пісню, Хліб і Крила.* Ось лише факти.

- Найбільша кількість наймелодійніших у світі пісень.
- Освоїли чорноземи по всій планеті. Чомусь уряди США, Канади, Аргентини, Бразилії для освоєння цілини витрачали величезні кошти для залучення до своїх країн не німців, росіян, румунів чи поляків, а саме українців. Вони тоді вже розуміли те, чого ми навіть тепер самі ще не усвідомили.

- Наш Тризуб – найдавніший у світі державний символ.
- Із 20 теоретиків і практиків освоєння космосу 19 є етнічними українцями. Хто не знає – нехай назве своїх Засядьків, Кибальчичів, Цюлковських-Наливайків, Корольових, Кондратюків, Челомейв, Янгелів, Яримовичів, Кістяківських, Сікорських. І тоді буде в нас предметна розмова. Вчіть українську мову, панове. Вона ще вам не вдовзі стане в пригоді (П. Масляк).

II.1. Прочитайте виділене речення. Поясніть, як ви його розумієте.

2. Наведіть факти з тексту на користь виділеного твердження. Доповніть їх своїми власними, здобутими з різних джерел.

3. Вкажіть у тексті слова, написані не за правилами. З'ясуйте роль такого стилістичного прийому.

III. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами, з'ясуйте їх стилістичну роль.

8. [Робота з текстом] І. Прочитайте виразно вірш «Дніпро» Євгена Фоміна, визначте його основну думку. Які почуття висловлює автор?

*Не знаю, як тече і голубіє Сена,  
як Темза піниться, закована в граніт.*

Проте на весь широкий многолюдний світ  
нема ріки милішої для мене  
за тебе, Дніпре мій!

Стрічаючи зорю,  
зійду на кручу я – ти, шумний, піді мною.  
*І легко так стає, і глибше я люблю  
цю землю радісну, омивану тобою!*

II.1. У виділених реченнях визначте головні члени; з'ясуйте, прості вони чи складні.

2. У складних реченнях визначте частини (вони мають будову простих речень); з'ясуйте, як поєднано ці частини – за допомогою сполучників та інтонації чи тільки інтонації.

### Література

1. Бондаренко Н. Розвиток життєвих компетентностей старшокласників засобами підручника української мови / Н. Бондаренко, С. Косянчук // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. – К.: Педагогічна думка, 2018. – Вип. 21.

2. Грабовський С. Хто є справжнім українцем / С. Грабовський // День. – 2014. – 6–7 черв.

3. Громадянська освіта: Теорія і методика навчання. – К.: ЕТНА-1, 2008. – 174 с.

4. Зимняя И. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5.

5. Ідентичність, історія, мова. Як нам перемогти? // День. – 2017. – 2-3 черв.

6. Кодекс цінностей сучасного українського виховання // Вишневецький О. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / О. Вишневецький, О. Кобрій, М. Чепіль. – Дрогобицьке Відродження, 2001.

цій / О. Вишневецький, О. Кобрій, М. Чепіль. – Дрогобицьке Відродження, 2001.

7. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – Л.: Просвіта, 1992. – 272 с.

8. Плахта Д. «Еліта – це ті, кого неможливо купити». Письменниця Галина Пагутяк про «українізацію на карантині» та інші проблеми «постсовка» / Д. Плахта // День. – 2017. – 20-21 січ.

9. Повернення в Царгород / за заг. ред. Л. Івшині. – К.: ТОВ «Українська прес-група», 2015. – 496 с. (іл.).

10. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23.

11. Сухомлинський В. З чого починається громадянин / В. Сухомлинський // Сухомлинський В. Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. школа. – Т. 5. – 1977.

### Книжки, подаровані редакції

Харчук Р. Історична пам'ять Т. Г. Шевченка: спроба реконструкції: монографія. – К.: ВЦ «Академія», 2019. – 216 с. – (Серія «Монограф»).

У монографії розглянуто формування поглядів Т. Г. Шевченка на події української історії та історичних діячів, із нею пов'язаних, передусім через призму історичної літератури, з якою був обізнаний поет. Автор аргументовано доводить, що у митця не було єдиного визначального історичного джерела, зазвичай у поезії та в малярській творчості Шевченка на історичну тему спостерігається змішання історичних і фольклорних джерел, історичних і літературних, трапляються історичні персонажі винятково літературної генези, фольклорної із домішкою літературної і навіть винятково фольклорної. Здійснене масштабне наукове дослідження свідчить, що абсолютизувати історизм у Шевченковій творчості немає сенсу, але недооцінювати його теж не можна.

Адресована науковцям, викладачам, студентам, учителям й усім, хто цікавиться творчістю Т. Г. Шевченка.

